

KAYLÛLE

delta dalgaları tesbit edilmektedir. Delta dalgalı bir uykudan sonra gözünü açan kişi dinlenmiş ve tazelenmiş olarak uyanır. Bu tesbit kaylûlenin kişide verimliliği arttıran bir faktör olduğunu göstermektedir. İnsan böyle bir uykudan sonra on iki saat kadar uyanık kalabilmektedir. Nitekim İslâmî kaynaklarda kaylûle gece ibadetlerine rahat kalkabilmek için yararlanılacak bir imkân olarak görülmekte ve zihni açık tuttuğu ifade edilmektedir. Öte yandan araştırmalar ögle uykusu uyuyan pilot, doktor ve diğer önemli personelin daha az hata yaptığını göstermektedir. Ortamın yeterince sakin ve sessiz olması şartıyla kaylûle zamanında yatakta uymakla masa başında, koltukta uyumanın uyku niteliği yönünden bir farkının olmadığı, bu şekilde otuz kırk dakika kadar uyumanın bile günün geri kalan kısmını gerilimsiz ve enerjik geçirme imkânı sağladığı belirlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XVIII, 321-322; D. Langen, *Yoğun Gevşeme (Otojen Trainig), Egzersiz Kitabı* (trc. Mehmet İ. Arman), Kırıkkale, Vize 1985; Müfit Uğur, *Medikal Psikoloji*, İstanbul 1994, s. 232-235; İsmail Murat, "Uyku Araştırmaları", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sy. 204, İstanbul 1991, s. 8-9.

HASAN DOÇRUYOL

KAYMAKAM

Osmanlı idarî ve askerî teşkilâtında bazı görevliler için kullanılan bir unvan ve terim.

Sözlükte "birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, nâib" anlamındaki **kâim-makâim**den gelen kelimeye Osmanlı merkez ve taşra teşkilâtında hem unvan hem terim olarak rastlanır. İlmiye teşkilâtındaki vekâletler ve ikinci derecedeki memuriyetler için daha ziyade "nâib" kelimesi kullanılmıştır. Bu unvan veya terim kaynaklarda XVI. yüzyıldan itibaren görülür. Bunların en önemlisi sadâret kaymakamıdır. Sadrazamın sefer dolayısıyla veya bir başka sebeple başşehirde bulunmadığı zamanlarda İstanbul'daki işlerini görmek üzere bıraktığı vekile sadâret kaymakamı denirdi. Eğer padişah da İstanbul'da değilse bu görevli İstanbul veya Âsitâne kaymakamı, İstanbul'da ise rikâb-ı hümayun kaymakamı, rikâb kaymakamı veya sadece kaymakam paşası unvanıyla, sadrazamı ordu nezdinde temsil eden görevli de ordu kaymakamı şeklinde anılırdı.

Kaptanpaşaya vekâlet eden kimseye kaptanpaşa kaymakamı, bunun yönetimi altındaki Cezâyir-i Bahr-ı Sefid eyaletine kısaca Cezayir kaymakamlığı denirdi. Merkez bürokraside ise sefere katılan herhangi bir büronun âmirinin yerine bıraktığı vekili de kaymakam tabiriyle adlandırıldı. Meselâ asıl reisülküttâb sefere giderse İstanbul'da onun yerine bakacak zat reisülküttâb kaymakamıydı. Öte yandan Tanzimat Fermanı'nın ilânından önce vali veya mutasarrıfların yerlerine bıraktıkları vekillere yine bu unvan verilirdi.

Kaymakam unvanının Mısır eyalet teşkilâtında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan önce ve onun zamanında olmak üzere yaygın bir kullanımı vardır. Görevinden alınan beylerbeyinin yenisi gelinceye kadar yerine vekâlet eden kimseye beylerbeyi veya vali kaymakamı denirdi. Bu görev, XVI. yüzyılda genellikle kadı ve defterdar tarafından birlikte deruhte edilirken XVII. yüzyıl başlarından itibaren beylerbeyi kaymakamlığına Memlûk asıllı bir bey tayin edilmiştir. Mısır eyalet kaymakamı, beylerbeyinin tayin ve görevden alma dışındaki bütün yetkilerine sahip olup eyaletin asayiş ve huzuru için gerekli tedbirleri alırdı. Eğer yeni beylerbeyi gelinceye kadar kaymakam ölürse muhafaza beyleri yeni birini seçip merkeze arzederlerdi. Mısır valisinin yerine kaymakam tayini usulüne XVIII. yüzyıldan itibaren daha çok başvurulmuş, bu göreve umumiyetle yerli Memlûk beylerinden biri getirilmiştir.

Mısır eyaletinde kaymakam teriminin kullanıldığı bir başka alan maliye idi. Vergi tahsilıyla yükümlü mültezimlerin vekillerine de kaymakam denir ve bunlar genellikle yine Memlûkler'den seçilirdi. Mısır eyaletinde kaymakam unvanı kaptanın malî konulardaki yardımcısı ve vekili için de kullanılmıştır. Mehmed Ali Paşa zamanında ise kaymakam tabirinin kullanımı askerî alana da kaymıştır. Batı usulü teşkil edilen orduda miralayın altındaki rütbe sahibi ile nâhiye âmirine kaymakam denilmiştir. Bu sonuncusu bölgesinin en yetkili yöneticisiydi ve sulama işlerinden sorumluydu. Böylece bir bakıma kaymakam kelimesi önce vekâleti belirten bir terim iken zamanla doğrudan bir unvan haline gelmiş oluyordu. Nitekim XIX. yüzyılda Osmanlılar'da bu kelime yerleşmiş bir unvan olarak oldukça sık kullanılmaya başlandı. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye teşkilâtında binbaşı ile miralay arasındaki rütbeye kaymakam denildi ve bunun adı 1935'ten sonra yarbaya çevrildi.

Kaymakamlar Dahiliye Nezâreti'ne bağlıydı ve tayinleri bu nezâretçe yapılmaktaydı. Kendi idarî biriminde önemli kararlar alabilen kaymakamın ilk sorumlu olduğu merci bağlı bulunduğu valilikti. Taşra teşkilâtının vazgeçilmez görevlisi olan kaymakam önceleri sancak beyinin yerini alarak sancak mülki âmiri olmuş ve bu sıfatla küçük meclis denilen, 1849'dan itibaren ise sancak meclisi adıyla anılan bir kurula başkanlık etmiştir. Eyalet meclisi tarzında teşkilâtlanmış olan sancak meclisi mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal başkâtipleriyle müslüman ve gayri müslim toplulukların seçtiği kişilerden oluşurdu. Haftanın belli günlerinde toplanan meclisin başlıca görevleri sancağın maliye, belediye ve eğitim öğretim işleriyle ilgili kararlar almaktı. Güvenliğin sağlanması konusu da meclisin ve kaymakamın sorumluluğundaydı. Sancak meclisi sancağa bağlı kaza müdürlerinin ve halkın başvurularını da görüşüp karara bağlar, ancak büyük ve önemli meseleler kaymakam tarafından vali ve eyalet meclisine bildirilirdi. Valilikçe malî, idarî ve bayındırlıkla ilgili olarak hazırlanıp gönderilen tüzük ve yönetmelikler aynen uygulanır, vali ve eyalet meclisinin aldığı kararlara da uyulurdu.

Tanzimat döneminde zaman zaman görevlerini kötüye kullanan kaymakamlar istenilenden fazla vergi toplamamaları vb. yolsuzluklar hususunda uyarılmışlardır. Meselâ 5 Haziran 1850 tarihinde Kastamonu valisine, Bolu sancağı kaymakamına ve Bolu meclis üyelerine yazılan fermanla Tanzimat Fermanı'nın hükümlerine riayet edilmesi istenmiştir. Gerçekten Tanzimat'ın ilk yirmi yılında bazı vali ve kaymakamlar eski alışkanlıklarını sürdürmüşler, vergi yolsuzluklarının yanı sıra hediye alma usulünden de vazgeçmemişlerdir. Ancak Tanzimat döneminde bu tür hareketlere başvuran kaymakamlar halk tarafından şikâyet edilmiş, suçlu görülenler görevinden alınmış ve yerlerine yeni kaymakamlar gönderilmiştir.

Tanzimat'ın prensiplerini taşrada tam anlamıyla uygulayabilecek kişilerin yetiştirilmesi için 18 Ocak 1859 tarihinde Mekteb-i Mülkiyye açıldı. Buraya önceleri kaymakamlık ve müdürlük gibi mülki idarede istihdam edilecek kimseleri yetiştirmek için devlet dairelerinde çalışan kâtiplerin ehliyetlileri ve ilim tahsil etmiş kabiliyetli öğrenciler kabul edildi. Mekteb-i

Mülkiyye'de tarih, coğrafya, hesap, ekonomi politik, yeni düzenler ve Osmanlı antlaşmaları derslerini okuyup mezun olanlar taşraya müdür veya kaymakam olarak tayin edildi. Mektepten ilk olarak 1861 yılında otuz üç kişi mezun oldu; bunlar önce değişik küçük görevlere verilmiş, ardından müdürlük ve kaymakamlığa tayin edilmişlerdi. Meselâ bu okulun ilk mezunlarından Sırrı Efendi 1861'de Preveze kazası müdürlüğüne gönderilmiş, ardından kaymakamlık yapmıştır. Ahmed Hamdi Paşa 1861'de Vize- Saray, ardından Çorlu, 1867'de Ahyolu-Burgaz, 1871'de Samakov, 1873'te Köstendil, 1879'da ise Mersin merkez kazalarında kaymakamlık yapmış, 1880'de Ergani, 1888'de de Siirt mutasarrıflıklarında bulunmuştu.

Tuna vilâyeti nizamnâmesine göre 1864'ten itibaren sancağın yönetimi kaymakamdan alınıp mutasarrıfa bırakılmış, kaymakam da kazanın mülki âmiri olmuş ve genellikle Mekteb-i Mülkiyye mezunları arasından seçilmiştir. Aynı nizamnâmede birkaç köyün birleşmesinden nahiyeler teşkil edilmiş, buraların idaresi nahiyemüdürlüğüne verilmiştir. Nahiyemüdürlüğünün başkanlığında oluşturulan mecliste alınan kararların kaza kaymakamının onayından sonra yürürlüğe girmesi esası getirilmiştir. 1921'e kadar Osmanlı mülki idaresi birimleri yukarıdan aşağıya doğru vilâyet, sancak, kaza ve nahiyeye şeklinde devam etmiş, bu yıl içinde sancak birimi kalkmıştır. Cumhuriyet döneminde kaza adı ilçeye çevrilmiş olmakla birlikte mülki âmirinin unvanı kaymakam olarak varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 157-158; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid 1789-1807*, Ankara 1946, s. 95-121; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1595*, Princeton 1968, tür.yer.; İliber Ortaylı, *Tanzimatın Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974, s. 42 vd., 65 vd., 89; a.m.f., "Midhat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Ankara 1986, s. 227-236; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 105-106, 127-129, 239; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 236 vd., 259 vd.; Yücel Özkaya, "III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 1, Ankara 1990, s. 333-354; *Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 567, İstanbul 18 Cemâziyelâhîr 1275; J. H. Mordtmann, "Kaymakam", *İA*, VI, 464; P. M. Hoyt - E. Kuran, "Ka'im-makâm", *EP* (Fr.), IV, 482.

YÜCEL ÖZKAYA

KAYN (Benî Kayn)

(بنو القين)

Kahtâniler'in Kudâa koluna mensup bir Arap kabilesi.

Adını Nu'mân (Kayn) b. Cesr b. Şey'illâh b. Esed b. Vebere b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. Hâfî b. Kudâa'dan alır. Kayn, Nu'mân b. Cesr'in lakabı olup muhtemelen kendisine demircilikteki şöhretinden dolayı verilmiş ve ondan gelen soya Benî Kayn, bazan da "nün"un hafifiyle Belkayn denilmiştir. Kabilenin menşeiini Ahd-i Atîk'teki Kayn'a bağlayan ve Hz. Şuayb'ın bu kabileye mensup olduğunu iddia eden görüşler de vardır (Mustafa Murâd ed-Debbâğ, s. 68; *İA*, VI, 466).

Sînâ yarımadasından başlayarak Suriye sınırı boyunca Ürdün'ün doğusuna kadar uzanan bölgede özellikle Belkâ yöresinde yaşayan Benî Kayn, önceleri Suriye kabileleri arasında gerek sayı gerek servet itibarıyla çok güçlüydü ve çeşitli kolaları vardı; fakat zamanla zayıfladı. Câhiliye döneminde kervan vurma ve köle ticareti ile uğraşıyordu. Hz. Peygamber'in âzâtısı Zeyd b. Hârîse'yi esir edip satanlar da onlardandı.

Suriye'nin Bizans hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren bu yörede yaşayan diğer kabilelerle birlikte Bizans nüfuzunu tanıyan ve hatta zaman içinde Hıristiyanlığı kabul eden Benî Kayn, Mûte Savaşı'nda (8/629) Bizans ordusunda ve yine aynı yıl Zâtüselâsil Seriyyesi'nde Belî ve Uzre kabilelerinin yanında müslümanlara karşı çarpıştı. Ancak bu olaylardan kısa bir süre sonra kabilenin bir kısmının İslâmiyet'i kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü kaynaklar, Hz. Peygamber'in Amr b. Hakem el-Kaynî'yi kabilesine âmil olarak gönderdiğini ve Kayn'a mensup bazı kimseler ridde olaylarına katılırken onun İslâm'dan ayrılmadığını belirtmektedir. Daha sonraki yıllarda ise Kayn'ın bir bölümünün İslâm, bir bölümünün de Bizans ordusu saflarında yer aldığı bilinmektedir. Meselâ Ecnâdeyn'de (13/634) bu kabileden Ebû Abdurrahman kahramanlığıyla takdir kazanırken ertesi yıl Dimaşk'ın müslümanların eline geçmesi üzerine askerî harekâtı bizzat yönetmek için Antakya'ya gelen Bizans İmparatoru Herakleios'un ordusunda Kayn'a mensup askerler de vardı.

Emevîler dönemindeki iç karışıklıklarda Benî Kayn daima hânedanı destekledi. Bundan dolayı Emevîler nezdinde itibar

kazanan Kayn mensuplarından Hint seferini gerçekleştiren Temîm b. Zeyd gibi kumandanlık mertebesine yükseltilemler olmuştur. Hârûnürreşid zamanında 176 (792) yılında Havran'da Nizârî ve Yemânî kabileleri arasında meydana gelen iç karışıklıklarda da Kayn kabilesi önemli rol oynamıştı. Daha sonraki dönemlerde İslâm coğrafyasının farklı yerlerine dağılan kabilenin bir kısmı Endülü'sün Reyve bölgesine yerleşti. Muhadram şairlerden tarihe geçmiş en meşhur şair Benî Kayn'dan Ebû't-Tamahân'dır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "kyn" md.; *Tacü'l-'Arûs*, "kyn" md.; Buhârî, "Megâzî", 63; İbn Hişâm, *es-Sire*², III-IV, 375; Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm, *Kitâbü'n-Neseb* (nşr. Meryem M. Hayrûdder'), Beyrut 1410/1989, s. 368-369; Belâzûrî, *Fütüh* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1987, s. 398; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 616; III, 37, 243, 570; V, 167, 538; VII, 131; İbn Düreyd, *el-İstikâk* (nşr. Abdüselâm M. Hârûn), Bağdad 1979, s. 542; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 453, 454; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1992, III, 1173; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, III, 424; IV, 242-243, 425; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ill-'Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 974; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *el-Kabâ'ilü'l-'Arabîyye ve selâ'lühâ fi-bilâdinâ Filistin*, [baskı yeri yok] 1986 (el-Müessesetü'l-'Arabîyye li'd-dirâsât ve'n-neşr), s. 68-70; A. Fischer, "Kayn", *İA*, VI, 465-467; W. Montgomery Watt, "al-Kayn", *EP* (İng.), IV, 819-820.

AHMET ÖNKAL

KAYNAK, Sadettin

(1895-1961)

Hânenide, bestekâr.

15 Nisan 1895'te İstanbul Fatih'te Sarıgözel semtindeki Lutfî Paşa mahallesinde doğdu. Hacıoğulları diye tanınan bir ailedendir. Babası 1862'de okumak için Rize'den İstanbul'a gelen ve Fâtih Camii dersiâmîliği, huzûr-ı hümayun hocalığı ve Tedkîkât-ı Şer'iyye Ahkâm-ı Şahsiyye (Temyiz Mahkemesi) üyeliği yapan müderris Ali Alâeddin Efendi, annesi Hawva Hanım'dır. Alâeddin Efendi'nin hastalığı sebebiyle bir ara Rize'ye dönen aile, onun 1905'te vefatı üzerine tekrar İstanbul'a gelerek Küçükpazar semtine yerleşti. Sadettin ilk ve orta öğrenimini civardaki okullarda sürdürürken dokuz yaşında Kur'an'ı ezberledi. Mercan İdâdisi'ni bitirdikten sonra Balkan Harbi sıralarında Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'ne girdi. I. Dünya Savaşı'nda öğrenim çağındaki gençlerin de askere çağırılması üzerine 1917'de fakülteyi bitirmeden askere alındı ve ihtiyat zâ-